

EKONOMSKA KRIZA IZAZVANA PANDEMIJOM COVID-19: ZAPADNI BALKAN (ZB-6)

ECONOMIC CRISIS CAUSED BY COVID-19 PANDEMY: WESTERN BALKANS (WB-6)

Halil Kalač*

SAŽETAK

Pandemija COVID-19 snažno je promijenila svijet. Ova kriza je šok bez presedana koji je iznenadio svijet i svjetsku ekonomiju.

Pandemija je dramatično promijenila mobilnost ljudi. Vizna ograničenja, zatvaranje granica, karantin i obustave letova, snažno su ograničili kretanje ljudi, što je za posljedicu imalo gotovo potpun kolaps sektora usluga. Sve to ostavilo je dubok trag na ekonomske i socijalne politike gotovo svake zemlje, bez izuzetka. Nestao je optimizam i svijetom je zavladao velika neizvjesnost.

U ovom radu biće prikazane bitne karakteristike ekonomija zemalja Zapadnog Balkana (ZB-6) u 2020. godini uzrokovane pandemijom COVID-19.

Međunarodni monetarni fond procjenio je da će se globalna ekonomija u 2020. godini smanjiti za 4,4% i ocijenio da je ovaj pad kao najgori od Velike ekonomske krize 30-ih godina prošlog vijeka.

Ekonomije zemalja ZB-6, kao i Evropa i ostatak svijeta, u 2020. godini zabeležile su recesiju. Osnovni scenario predviđao je recesiju, ali ne u procentu koji je ostvaren. Smanjenje rasta u regionu (od oko 4,8 procenta), pratile su i značajne razlike među zemljama zasnovane na ekonomskoj strukturi i ranjivosti u periodu prije krize.

Posebno ozbiljna recesija zahvatila je Crnu Goru, Albaniju i Kosovo, zbog njihove zavisnosti od turizma. Poremećaji na strani snabdijevanja, značajni pad industrijske i izvozno orijentisane proizvodnje u Bosni i Hercegovini, Severnoj Makedoniji, uticali su na recesivna kretanja.

KLJUČNE RIJEČI: pandemija Covid-19, ekonomija, recesija, Zapadni Balkan, strategija

KEYWORDS: Covid-19 pandemic, economy, recession, Western Balkans, strategy

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has strongly changed the world. This crisis represents an unprecedented shock that has surprised the world and the world economy.

The pandemic has dramatically changed people's mobility. Visa restrictions, border closures, quarantine and flight suspensions have severely restricted the movement of people, resulting in an almost complete collapse of the services sector. This has left a deep mark on the economic and social policies of almost every country, without exception. Optimism disappeared and great uncertainty reigned in the world.

This paper will present the important characteristics of the economies of the Western Balkans in 2020 caused by the COVID-19 pandemic.

The International Monetary Fund estimated that the global economy would shrink by 4.4% in 2020, and assessed that this decline was the worst since the Great Depression of the 1930s.

The economies of the Western Balkans, as well as Europe and the rest of the world, experienced a recession in 2020. The baseline scenario predicted a recession, but not in the percentage achieved. The decline in growth in the region (of about 4%) was

---

* - Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku, BiH

accompanied by significant differences between countries based on economic structure and vulnerabilities in the pre-crisis period.

A particularly serious recession has hit Montenegro, Albania and Kosovo, due to their dependence on tourism. Dependence on the EU market is associated with supply disruptions and a significant decline in industrial and export-oriented production in Bosnia and Herzegovina the Northern Macedonia.

1. UVOD

Zemljama regiona Zapadni Balkan (ZB-6) Europska unija (EU) je najveći ekonomski partner. Ove zemlje, u procesu pristupanja EU, provode institucionalne i ekonomske reforme. Pitanje je zašto se ovaj region ne razvija brže uz značajnu finansijsku i drugu pomoć, koju dobija od EU. U zemljama regiona ZB-6 prisutni su hronični ekonomski problem.

U godini eskalacije Velike recesije, W. Bartlett (2008) analizirani su ključni ekonomski i socijalni aspekti regiona ZB-6. Rezultat istraživanja pokazali su neophodnost dinamičnijeg razvoja zemlja regiona ZB-6, u ambijentu sveopštih reformi i tranzicije.

Prije Velike recesije zemlje regiona ZB-6 nijesu zaostajale za zemljama Istočne i Centralne Evrope, Bartlett (2008). U izvjesnom obimu bile su prisutne strukturne reforme, privatizacija i direktna strana ulaganja (DSI), ali i pored toga, u regionu i dalje prisutan problemi visoke nezaposlenosti i nedovoljne stope ekonomskog rasta.

Investicije u ovom region predstavljaju uslov za ekonomski rast i blagostanje. One stimulišu ekonomski rast i omogućavaju otvaranje novih radnih mjesta¹. Ako

1 Klasični model ekonomskog rasta Harrod – Domar ili proizvodna funkcija Coob – Douglas, kao i noviji Solowov model i ekonomski model dugoročnog ekonomskog rasta, ističu da su kapital i / ili investicije faktori ekonomskog rasta. Funkcija ulaganja pokazuje pozitivan odnos između ulaganja i G.D.P. rast (ΔY). Isto se odnosi na Tobinov koeficijent (q), dok su investicije u negativnoj vezi sa re-

zemlje nemaju dovoljno vlastitog kapitala, prisiljene su da ga uvoze. Zemlje u tranziciji moraju izbalansirati svoj investicioni deficit sa stranim investicionim ulaganjima.

Karakteristike zemalja regiona ZB-6 i dalje su, niska produktivnost i niske zarade, visoka nezaposlenost. To su najveći ekonomski i socijalni problem ekonomija ovog regiona. Reforme obrazovanja predstavljaju preduslov za stvaranje stručne i kvalifikovane radne snage, koja je neophodna za privlačenje DSI i brži ekonomski razvoj.²

Važan faktor za privlačenje investicija su kvalitet, količina i položaj saobraćajne infrastrukture³.

Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), sve zemlje regiona ZB-6, izložene su konkurenciji EU (Petreski, 2013). Prihvaćeni SSP podrazumijevaju promjenu sistema i liberalizaciju tržišta u region ZB-6⁴. Strukturne reforme nameću se kao imperativ za stvaranje povoljnog poslovnog okruženja za strane investitore.

Velika recesija (2008) zaustavila je reformske procese u zemljama regina ZB-6. U drugoj deceniji bio je prisutan oporavak ekonomija i novi zamah u procesu tranzicije zemalja ovog

alnom kamatnom stopom (Burda i Wyplosz, 2013).

2 Bilas i Franc (2006) potvrdili su u svom istraživanju da je obrazovana radna snaga od posebnog značaja za strana ulaganja. Na području istočne Evrope, zbog pogoršanih odnosa u visokom obrazovanju, upitna su znanja i vještine potrebne za uspostavljanje moderne proizvodnje i tržišta rada (Sondergaard, Murthi, Abu-Ghaida, Bodewig i Rutkowski, 2012). Brojni istraživači proveli su studije o neusklađenosti na tržištu rada (Arandarenko i Bartlett, 2012), kao i istraživanja sistema visokog obrazovanja na području W.B. (Bartlett, 2008)

3 Prema Bilasu i Francu (2006), transportna i telekomunikacijska infrastruktura predstavljaju ključne faktore za privlačenje stranih investicija. Izvještaj o E.S.P.O.N. program (2006) klasifikuje gustinu željezničke i putne infrastrukture kao jedan od ključnih pokazatelja razvoja zapadnog Balkana. Putna infrastruktura (osim u Hrvatskoj) ne udovoljava evropskim standardima; stoga su transport robe i pružanje usluga skuplji. Ovo je ozbiljna prepreka za brži dotok DSI.

4 Jovanović (2009) tvrdi da će strani investitori locirati svoje aktivnosti u zemlji koja nudi najpovoljniju kombinaciju troškova poslovanja (proizvodnja i marketing), pod uslovom da se ovi faktori dobro uklapaju u dugoročnu viziju potencijalnog profita.

regiona. Međutim, pandemija COVID-19 u 2020. godini, zaustavila je pozitivne procese, prisutna je recesija u svim ekonomijama ovog regiona, u procentu koji se nije mogao predvidjeti. Prisutna je velika nezvjesnost u ekonomskom oporavku i nastavku reformi, u zemljama regiona ZB-6 u 2021. i u narednim godinama.

2. SAMITI, KONFERENCIJE I STRATEGIJE O REGIONU ZB-6

U procesu tranzicije i pristupanju zemalja regiona ZB-6 EU, organizovano je više samita i konferencija, sa ciljem unapređenja ovih procesa. Istaknut ćemo samo najvažnije.

Na konferenciji (samitu) u Berlinu 2014. godine (Berlinski proces),⁵ predstavnici EU-a kao i zemlje regiona ZB-6 potvrdili su posvećenost putu EU integracijama. Intenziviranje regionalne saradnje prepoznato je kao ključna osnova za političku stabilnost i ekonomski razvoj ovog regiona. Jačanje dobrog upravljanja procesima u ostvarivanju prosperiteta, kroz održiv ekonomski rast, prepoznati su kao budući izazovi (EK, 2014). Na samitu u Beču, održanom 2015. ocijenjeno je da je Berlinski proces dao pozitivan zamah regionalnoj suradnji u zemljama regiona ZB-6, po pitanju međusobne povezanosti, kao ključnog principa.

Ocijenjeno je, da je potrebno uložiti više napora u rješavanju bilateralnih pitanja među državama regiona, te ubrzati reforme unutar samih država. Uspostavljanje regionalnih struktura za saradnju, te napredak u transportnoj povezanosti, ocijenjeni su uspješnim. Države ovog regiona prepoznale

5 Prva konferencija zemalja zapadnog Balkana održana je 28. avgusta 2014. godine u organizaciji nemačke Vlade. Na konferenciji su učestvovala delegacije svih zemalja na području bivše Jugoslavije, delegacije Albanije, Austrije i Nemačke. Glavna tema okupljanja bila je budućnost proširenja Evropske unije, a događaj je organiziran kao jedan od načina obilježavanja stogodišnjice početka Prvog svetskog rata. Na konferenciji je najavljeno da će se okupljanja nastaviti i u narednim godinama, sa Bečom kao domaćinom u 2015. i Parizom u 2016. godini.

su potrebu za radom u područjima, koja se tiču strukturnih reformi, planova za energetska povezanost, pospješivanje trgovine i povećanje mobilnosti mladih u regiji. Na samitu u Beču postignut je dogovor o novim regionalnim transportnim i energetske projektima (EP, 2017).

U Beču je potpisana deklaracija koja se tiče regionalne kancelarije za saradnju mladih, a sporazum je potpisan u Parizu (EP, 2017). U zaključcima samita naglašena je potreba za intenziviranjem prekograničnih i međudržavnih inicijativa, uz kreiranje i preduzimanje zajedničkih poduhvata u regionu, kao ključnih instrumenata za smanjenje fragmentacije, jačanje povjerenja i posticanje ekonomskog rasta (KAS, 2017). Nastavak samita o regionu ZB-6 održan je 4. jula 2016. godine u Parizu. Pariški samit pružio je važnu mapu puta za dalje jačanje regionalne suradnje, snažnije povezivanje i produbljivanje integracija u procesu pridruženja EU⁶. Samit održan u Parizu rezultirao je brojnim zaključcima usmjerenim prema različitim regionalnim inicijativama koje promovišu regionalnu suradnju, u svjetlu europske perspektive regiona ZB-6⁷.

Nakon samita u Parizu, urađeni su brojni zajednički projekti i inicijative, koji doprinose boljem povezivanju i daljim integracijama. U februaru 2017. godine predstavljena je nova ideja za jačanje regionalnih ekonomskih integracija i saradnju, uspostavljanjem carinske unije za države regiona ZB-6 (RCC 2017). Dat je prijedlog da sve zemlje regiona ZB-6 usaglase i primijenu zajedničke uvozne kvote i tarife. Ocijenjeno je da bi ova ideja mogla donijeti višestruku korist državama regiona ZB-6. Međutim, izražene su i brojne sumnje, prvenstveno političke, o tome koliko je uopšte realno očekivati formiranje takve

6 Tokom godina, od Berlina 2014. do Trsta 2017., Berlinski proces je znatno sazrio i dodatno se razvio. Započevši kao diplomatska inicijativa za očuvanje kontinuiteta u procesu EU integracija u regionu, pre-rastao je u korisnu, konkretnu platformu na putu EU integracija koja uključuje sve aktere u procesu.

7 Iz završne deklaracije na Pariškom samitu o zapadnom Balkanu.

unije⁸.

Na području povezivanja dogovoreno je sedam novih projekata ukupne vrijednosti 500 miliona eura. Usvojena je nova inicijativa o plinskoj povezanosti Centralne i Jugoistočne Europe, što ima za cilj da poveže energetske tržište EU sa energetskim tržištima zemalja regiona ZB-6. Potpisivanje Sporazuma o Transportnoj zajednici ZB-6, jedan je od najznačajnijih rezultata ovog samita⁹. Za pospešivanje razvoja malih i srednjih poduzeća (MSP) i razvoja privatnog sektora, na Samitu je inaugurisan i počeo s radom Sekretarijat trgovinskih komora zemalja regiona ZB-6. Odobrena su finansijska sredstva od Evropske komisije s ciljem stvaranja prilika za jačanje privatnog sektora u regionu (EK, 2017).

2.1. Samit u Sofiji

U Sofiji¹⁰ oktobra mjeseca 2020., u okviru Berlinskog procesa organizovan je samit¹¹ na kojem je usvojena Zelena agenda. Ocijenjeno je da u zemljama regiona ZB-6 postoji

8 Neke države smatrale su da bi takva unija pružila najviše pogodnosti Srbiji te da bi naponi uloženi u dogovaranje i pregovore, kao i institucionalizacija unije usporili proces pristupanja EU (EU, 2017). U konačnici, carinska unija bi bila zamjena za CEFTA-u te se stoga postavlja pitanje da li je CEFTA nadživjela svoju korist i da li su već ostvarene sve pogodnosti koje je ona mogla donijeti državama ZB-6. (The Economist, 2017)

9 Cilj ovog sporazuma je povećanje regionalne suradnje u oblasti transporta usklađivanjem nacionalnog zakonodavstva država zapadnog Balkana s pravnom stečevinom EU-a u pitanju transporta i relevantnih socijalnih politika, nešto slično Sporazumu o Energetskoj zajednici (EC, 2017)

10 Samit u Sofiji je zbog pandemije virusa korona u najvećem dijelu održan preko video-veze. Bili su prisutni predstavnici Regionalnog saveta za saradnju, Regionalne kancelarije za saradnju mladih (RYCO), Centralnoevropskog ugovora o slobodnoj trgovini (CEFTA), Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Evropske investicione banke (EIB) i Evropske banke za obnovu i razvoj

11 Zemlje Jugoistočne Evrope učestvale su na samitu u Sofiji. Organizovan je u okviru Berlinskog procesa. Države regiona koje rade na priključenju EU su prihvatile Zelenu agendu za Zapadni Balkan. <https://youtu.be/o410pROa3ng>

ogroman potencijal za rast i zapošljavanje. Prihvatanje akcionog plana za zajedničko tržište u regionu i pomenuta agenda, podstaci će rast privrede i rešavanje nekih od povezanih izazova u oblastima zaštite životne sredine i zdravstva. Regionalno tržište je veoma bitna karika u pridruživanju jedinstvenom evropskom tržištu. Ušlo se, dakle, u novu fazu saradnje. Naglašeno je da će garantni fond za zemlje regiona ZB-6 omogućiti 20 milijardi evra investicija, uz planirane grantove od devet milijardi evra. Privreda bez emisije CO₂, bio bi napredak je u tranziciji u vreme pandemije COVID-19. Ekonomski i investicioni plan za region ZB-6 (COM(2020) 641)¹² treba da se sprovede kroz fondove IPA III. Zelena agenda za ZB-6 predstavlja nacrt za akciju o klimatskim promjenama, cirkularnu ekonomiju, biodiverzitet, održivi sistem za snabdevanje hranom, ruralna područja i borbu protiv zagađenja okoline¹³. Zemlje Jugoistočne Evrope koje nameravaju da se priključe Evropskoj uniji složile su se sa Zelenom agendom.

Razvojni plan Evropske unije kao i Zeleni sporazum EU otvaraju mogućnosti za zelenu tranziciju, zbog čega je i donijeta Zelena agenda za region ZB-6. U pomenutom razvojnom planu određeni su projekti na polju održivog transporta, čiste energije, životne sredine i klime, digitalizacije, ljudskog kapitala i privatnog sektora. Neke od ključnih oblasti su obnovljivi izvori energije, odbacivanje uglja, masovna energetska obnova zgrada¹⁴ i upravljanje otpadom i otpadnim vodama. Na samitu u Sofiji, region je usmjeren na važnu prekretnicu, podržavajući Deklaraciju o Zelenoj agendi, koja je u skladu sa Zelenim sporazumom EU¹⁵.

12 COM(2020) 641

13 <https://balkangreenenergynews.com/rs/eu-objavila-smernice-o-zelenoj-agendi-za-zapadni-balkan/>

14 <https://balkangreenenergynews.com/rs/objavljena-strategija-masovne-energetske-obnove-zgrada-u-eu/>

15 Nakon što su lideri Zapadnog Balkana prihvatili Deklaraciju o Zelenoj agendi, ministri regiona i predstavnici nadležnih ministarstava, koji se bave životnom sredinom i klimatskim promjenama sastali

Deklaracija o Zelenoj agendi podrazumijeva sprovođenje aktivnosti u okviru pet ključnih oblasti: 1. klima, energetika, mobilnost, 2. cirkularna ekonomija, 3. eliminisanje zagađenja sredine, 4. održiva poljoprivreda i proizvodnja hrane i 5. biodiverzitet.¹⁶

2.2. Strategije EU

Zemlje regiona ZB-6, poslije pada Berlinskog zida, započele su proces tranzicije. Taj proces traje više od trideset godina. Proces tranzicije podrazumijevao je i proces pridruživanja zemalja regiona ZB-6 EU. Tokom tog procesa usvojeno je više strategija, kako od strane EU, tako i od strane zemalja regiona ZB-6.

Strategijama EU nastojala je održati kredibilnu perspektivu proširenja na region ZB-6. Jedna od brojnih strategija donijeta je početkom februara 2018. godine. Predstavljala je Strategiju proširenja EU na region ZB-6. Ova strategija, pod motom „vjerodostojna perspektiva proširenja i veći angažman EU u region ZB-6”, otvorila je mogućnost za proširenje EU do 2025. godine. Perspektiva proširenja ocijenjena je kao izuzetno ambiciozna. U Strategiji se naglašava da i ako je u proteklom petogodišnjem periodu došlo do zastoja u proširenju, politika proširenja EU-a je konzistentna i jasno je da će se taj proces temeljiti isključivo na objektivnim zaslugama, što znači da će u godinama koje slijede pred zemljama regiona ZB-6 i dalje stajati obiman i kompleksan posao. Ambiciozna perspektiva proširenja do 2025. godine, odnosi se prvenstveno na zemlje koje se u pogledu do sada postignutoga, mogu nazvati zemljama predvodnicama

su se odmah, kako bi se označio početak primjene Zelene agende za Zapadni Balkan. Domaćin 5. Ministarskog sastanka je Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine i Savjet za regionalnu saradnju (RCC).

¹⁶ Postizanje ciljeva iz ovih pet stubova zahtijeva vrijeme, ljudske i finansijske resurse i podršku od Evropske komisije, kako bi Zelena Agenda zaživjela u realnom životu, jer ovaj proces predstavlja ne samo ekološku transformaciju, već i novi pristup boljem životnom standardu društva u cjelini.

(Crna Gora i Srbija), koje već vode pristupne pregovore. Kada je u pitanju politika proširenja, strategija ne donosi ništa neočekivano te da će svaka od zemalja ZB-6 ući u EU tek kada zadovolji sve zadane kriterije. Za Bosnu i Hercegovinu, nakon slanja odgovora na Upitnik EK, očekuje se mišljenje o zahtjevu za početak pregovora o prisupanju EU.¹⁷

Strategija ne nudi neki značajniji preokret u pristupu EU zemalja regiona ZB-6, zasniva se na postojećim mehanizmima i predstavlja njihovu nadogradnju. Strategija predviđa šest inicijativa koje su usmjerene na važna područja, koja su od zajedničkog interesa i za EU i za zemlje regiona ZB-6, a što bi trebalo rezultirati bržem usvajanju standard EU od strane zemalja ovog regiona.

U tom kontekstu Berlinski proces, pospešuje primjenu Strategije proširenja EU do 2025. godine, potencira regionalni ekonomski prostor kao i koncept regionalne integracije zemalja regiona ZB-6. EU planira povećati finansiranje aktivnosti koje se tiču područja transporta, energije, digitalnog sektora i drugih važnih sektora razvoja (EK, 2018). Usprkos neujednačenom napretku u regionu, generalno gledajući, ista pitanja problematična su u svim zemljama regiona ZB-6.

3. KARAKTERISTIKE ZEMALJA REGIONA ZB-6 PRIJE PANDEMIJE COVID-6

Nedavno je objavljena lista deset

¹⁷ Ta perspektiva daleko je od obećavajuće u smislu izgleda BiH da u bliskoj budućnosti može postati članicom EU. Ovakva procjena za poznavaoce političke i socio-ekonomske situacije u zemlji, ali i građane BiH, ne predstavlja iznenađenje, nego još jednu potvrdu stagnacije i političkog zastoja u kojem se zemlja nalazi već dugi niz godina. Bez obzira na upitnu perspektivu BiH za skoriji ulazak u EU, procedure ili pohvale i kritike koje dolaze iz EU, perspektiva socio-ekonomskog razvoja i potreba za stvarnim pozitivnim pomacima, su ono što građani BiH najviše trebaju i očekuju u bliskoj budućnosti. Upravo iz tih razloga detaljna analiza inicijativa daje pravac za djelovanje i budući razvoj BiH.

najsiromašnijih zemalja u Evropi¹⁸. Pet zemalja su sa prostora bivše SFRJ (Kosovo, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Srbija, Crna Gora). Dakle, samo dvije države nastale disolucijom Jugoslavije (Slovenija, Hrvatska), nijesu među 10 najsiromašnijih u Evropi na početku treće decenije 21. vijeka¹⁹. Neuspjela višedecenijska tranzicija kao ključni razlog zaostalosti ovog dijela Evrope, ne čini se dovoljno adekvatnim i potpunim objašnjenjem. Tranzicija ne postoji kao fenomen po sebi, već se dešava u konkretnom društvenom i političkom ambijentu. Cjelovit odgovor treba dati na pitanje: zašto se, tri decenije poslije pada Berlinskoga zida, zemlje regiona ZB-6 nalaze stabilno na začelju Evrope, u razvoju i životnom standardu stanovništva? Problemi zemalja regiona ZB-6 koje prolaze kroz tridestgodišnji proces tranzicije, razlozi su za stanje u kojem se nalaze.

A) Nerazvijenost institucija karakteriše zemlje regiona ZB-6. Višedecenijsko trajanje tranzicije²⁰ nije donijelo prosperitet i bolji život u zemljama regiona ZB-6, nijesu stvoreni uslovi za kreiranje viška vrijednosti, već se vršila preraspodjela postojećeg bogatstva.

Snažne i nezavisne institucije u normalnim okolnostima su bitne poluge razvoja društva i brana od zloupotreba političke moći. Prisutna je nemoć društava regiona ZB-6 da se organizuju u formi funkcionalne pravne države, koja podrazumijeva jasnu podjelu vlasti i nametanje pravila igre koja jednako važe za sve, te kompetentna javna uprava, koja se strogo pridržava propisanih procedura. Tržišne ekonomije ne funkcionišu u formi kako su ekonomski odnosi uređeni u prosperitetnim i razvijenim državama. U pomenutim društvima znanje nije garancija uspjeha pojedinca i sigurnost sveukupnog razvoja. Inovativnost nije pospješivana, te stoga ni ekonomije nisu mogle da ojačaju do mjere da stvore akumulaciju, koja bi bila

usmjerena na investicije i razvoj. Znanje udruženo sa inovativnošću može biti moćno oružje za ekonomski progres zemalja regiona ZB-6.

Nerazvijena ekonomija dovodi do toga da ni država, kroz različite vidove poreza, ne može da obezbijedi finansijska sredstva, koja bi joj bila dovoljna da servisira troškove i izbjegne budžetski defeciti. Defeciti se pokrivaju novim zaduživanjem država, čime se opterećenje servisiranja tekućih troškova prebacuje na buduće generacije. Dakle, društva regiona ZB-6 troše nešto što nijesu zaradila, ostavljajući teret mlađim generacijama.

Koliki je stepen povjerenja u države prostora ZB-6, u njihovu ekonomsku vitalnost i sposobnost da servisiraju dugovanja, govore visine kamatnih stopa iz poslednjih tranši zaduženja²¹. Tako se zemlje ZB-6 već decenijama kreću u začaranom krugu. Bez funkcionalne pravne države, koja bi prije svega garantovala sigurnost svojine i ugovora, nije moguće govoriti o razvijenoj ekonomiji, koja omogućava ambijent u kome svaki pojedinac može maksimizirati svoje potencijale, a time dati doprinos društvu i državi.

B) Nedostatak suštinskih promjena karakteristika je društava ZB-6. Sistem obrazovanja i akademska zajednica moraju imati važniju ulogu u razvoju društva. Paralelno sa političkom instrumentalizacijom slabih institucija, tekao je proces marginalizovanja značaja obrazovnog sistema. Potiskivanje značaja uloge znanja i nauke u društvenim procesima dovela je do zaostajanja u ekonomskom razvoju. Smisao obrazovanja, pored ostalog i u tome da otkrije talentovane pojedince u okviru date populacije. Neizbježna posljedica bila je osiromašenje skromnih ljudskih resursa, jer su se oni koji stvarno znaju i mogu, uglavnom odlučivali na karijeru u inostranstvu. Smjene vlasti u društvima ZB-6 često nisu donosile promjene u suštinskom smislu, koje bi podrazumijevale jačanje institucija i stvarnu

18 www.worldpopulationreview.com

19 www.banker.me, pristupljeno 18.3.2021.

20 Marks bi to nazvao prvobitnom akumulacijom kapitala.

21 Slovenija se zadužila po negativnoj kamatnoj stopi od 0,09%, Srbija po stopi od 1,9%, a Crna Gora po stopi od čak 2,8%.

podjelu vlasti. Izostanak suštinskih promjena u društvima regiona ZB-6 za posljedicu ima i svojevrsan zamor od politike. Pored sve prisutnijeg populizma, još destruktivniji efekat višedecenijske tranzicije ogleda se na polju demografije. Na prostoru regiona ZB-6, uočljive su tendencije negativnog prirodnog priraštaja i iseljavanja. Posebno je stanje alarmantno u BiH i CG, zbog negativnog prirodnog priraštaja i izraženog procesa iseljavanja.

C) Tehnološko zaostajanje za razvijenim državama karakteriše zemlje ZB-6. Višedecenijski tranzicijski proces u društvima regiona ZB-6, rezultirao je pozicioniranjem zemalja ovog regiona na samom začelju Evrope po stepenu razvijenosti. Upravo, razvijeni svijet prolazi kroz četvrtu tehnološku revoluciju, oličenu u razvoju IT tehnologija, a na drugoj strani, zemlje regiona ZB-6 dijele totalno odsustvo aktivnosti da uhvate korak u sveopštoj digitalizaciji.

Strahuje se da će pandemija COVID-19 uticati na budućnost razvoja zemalja regiona ZB-6 i na trend dubljeg njihovog zaostajanja u odnosu na razvijeni svijet. Da li se nužno to moralo desiti, pitanje je. Da nije moralo biti tako govori iskustvo zemalja nekadašnjeg socijalističkog sistema, sa kojima prostor regiona ZB-6 dijeli nekoliko decenija oslanjanja na sličnu ideološku matricu. Primjer su baltičke zemlje, a posebno Estonija. Ova mala baltička zemlja je pokazala da sa znanjem, inovacijama i hvatanjem koraka sa savremenim industrijskim trendovima, mogu napraviti veliki rezultati.

D) Građanski profilisana društva nedostaju zemljama regiona ZB-6. Zemlje regiona ZB-6, nijesu razumjele blagotvornost uspostavljanja pravne države i podjele vlasti, već su se opredjeljivale za autoritarni model vladanja. Moć je dominantno pozicionirana tamo gdje se nalazi trenutni vođa i politička organizacija koju predvodi, a ne gdje je pozicionirao ustav i zakoni. Nedostatak kritički nastrojene javnosti, te profesionalizacija medija i jačanje civilnog društva, u svakom demokratskom društvu,

predstavljaju neophodan korektiv vlasti. Funkcionalni demokratski politički sistem je nemoguć bez opozicionog djelovanja, jer je opozicija jedan od njegovih konstitutivnih elemenata.

Zaostajanje u nastajanju građanski profilisanog društva, doprinosi proizvodnji podaničke svijesti. Za razliku od građana koji imaju potrebu da preispituju, kritikuju, pitaju i sumnjaju, podanici slijepo prate vlast. U nastojanju da promovišu podaničku svijest, vladajuće elite koriste i tehnike meke moći, prvenstveno kroz medijsku propagandnu i podsticanje klerikalnih tendencija. Tako u gotovo svim društvima regiona ZB-6 religijske institucije imaju apsolutno privilegovan položaj, dok se za uzvrat od njih očekuje doprinos u njegovanju podaničke svijesti.

Dakle, nakon tri decenije od pada Berlinskog zida, suočavamo se sa činjenicom da u društvima ZB-6 nijesu formirane institucija koje garantuju da pravila jednako važe za sve. Bez ovog ključnog preduslova, zemlje regiona ZB-6 osuđene su na zaostajanje u razvoju za razvijenom Evropom, na siromaštvo i negativne demografske trendove. Jedino što je u ovom trenutku izvjesno jeste da, bez temeljnog društvenog zaokreta u društvima regiona ZB-6, ne možemo očekivati dalje napredovanje u razvoju ili, u najboljem slučaju, izbjeći stagnaciju.

4. UTICAJ PANDEMIJE COVID-19 NA EKONOMIJE ZEMALJA REGIONA ZB-6

Pandemija COVID-19, zahvatila je čitavi svijet, recesija je pogodila najrazvijenije zemlje svijeta, svjetska ekonomija zabelježila je pad od 2%²². Ekonomija SAD bilježi recesiju u 2020. godini 5,9%, a ekonomija EU 7,5%.²³

22 Western Balkans Regular Economic Report No.18 | Fall 2020 View this report online: www.worldbank.org/eca/wbrer

23 Ekonomije u usponu i zemlje u razvoju u Evropi i Centralnoj Aziji, ove godine će ostvariti rast od 3,6% zahvaljujući oporavku izvoza i stabilizaciji cijena industrijskih proizvoda (WB, 31.3.2021). Očekuje se umjeren rastu 2021. godini nakon pada od 2% u

4.1. Uticaj pandemije COVID-19 na ekonomski rast

Recesija izazvana pandemijom COVID-19 snažno je prisutna i u ekonomijama regiona ZB-6. Pored visokog pada BDP prisutan je i rast nezaposlenosti, siromaštva i iscrpljujuća borba sa pandemijom COVID-19 za zaštitu zdravlja stanovništva ovih država.

Sa početkom krize COVID-19, kretanje globalne ekonomije, bilo je van svih prognoza. Neizvjesnost oko razvoja vakcine i razvoja pandemije, promijenilo je ljudsko ponašanje. U regionu ZB-6 prognozirano je da će se rast BDP smanjiti za 4,8% u 2020. Recesiju pokreće pad domaće i strane potražnje i poremećaji u lancima snadbijevanja. Početkom 2020. godine, zemlje svijeta nametnule su stroge mjere ograničenja putovanja i uvođenje lozdawna. Od marta 2020.godine nastupio je val pandemije i u zemljama regiona ZB-6, a u nekim zemljama politička neizvjesnost vezana za izbore, dodatno je uticala na ekonomski pad. Nastao je nagli prestanak nekih ekonomskih aktivnosti, tokom preduzimanja strogih mjera u suzbijanju pandemije COVID-19²⁴. Duboki poremećaji

2020.godini, do kojeg je došlo uslijed poremećaja uzrokovanih pandemijom COVID-19. Ekonomski pad je bio manji nego što je prognozirano zbog oporavka ekonomije Turske, koji je bio snažniji od prognoziranoog I otpornosti ekonomije Rusije. I dalje najviše su pogođene ekonomije koje u velikoj mjeri zavise od usluga I turizma, imajući u vidu da su mjere socijalnog distanciranja i ograničenje kretanja, dovele do trajnijeg slabljenja. Svjetska banka predviđa da će stopa regionalnog rasta dostići 3,8% u 2022. godini, kako efekti pandemije COVID-19 budu postepeno slabili, a trgovina i investicije ubrzavale rast. Ovakva predviđanja nijesu u potpunosti sigurna ukoliko borba sa pandemijom COVID-19 potraje duže nego što se očekuje (WB, 31.3.2021.)

24 Svjetska banka: Ekonomski rast Zapadnog Balkana 4,4 posto. U zemljama zapadnog Balkana moglo bi doći do ekonomskog rasta od 4,4 odsto u ovoj godini ukoliko region uspješno izađe iz pandemije COVID-19, saopštila je Svjetska banka. Ekonomski rast u Srbiji, BiH, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji, Kosovu i Albaniji predviđen je nakon pada od 4,8 odsto u 2020. godini. U dopuni makroekonomskog izvještaja za Evropu i Centralnu Aziju, predviđa se da bi ekonomija u zem-

u lancima snadbijevanja, značajno su povećali troškove u industriji i izvozno orijentisanoj proizvodnji, posebno u Bosni i Hercegovini (BiH) i Sjevernoj Makedoniji²⁵.

Recesija je naročito izražena u Crnoj Gori, Albaniji i Kosovu, zbog oslanjanja ovih ekonomija na turizam, sektor koji je najviše pogođen krizom COVID-19. Prema Turističkoj organizaciji Ujedinjenih nacija, međunarodni turistički dolasci pali 50–60%. U 2019. godini turizam je činio više od 20% BDP-a u Albaniji, Crnoj Gori i Kosovu (zbog poseta dijaspore). U 2020. godini u ovim zemljama predviđen je pad BDP za 8,4%, a u nekim ekonomijama do 12,4%.²⁶ Zbog prisutne pandemije COVID-19 u regiji, crnogorski turizam u 2020. godini dostigao je samo 25% ostvarenog u 2019. godini, što je izazvalo dvocifrenu recesiju, iako je Crna Gora bila jedina free covid destinacija sredinom 2020.godine.

Prije pandemije COVID-19, rast potrošnje bio je glavni pokretač ekonomskog rasta u regiji. Tokom 2020. godine širom regije prisutan je gubitak posla i zarada, smanjila se privatna potrošnja. Dakle, uprkos porastu državne potrošnje u svih šest zemalja regiona ZB-6, zbog pada ukupne potrošnje, došlo je do pada ekonomskog rasta. Pad ukupne potrošnje je najviše doprinio je negativnom rastu u Crnoj Gori, Albaniji i Sjevernoj Makedoniji. Predviđalo se da će, zbog pada

ljama Zapadnog Balkana mogla porasti za 3,7 odsto u 2022. godini. Uprkos napretku, očekuje se da zarada po glavi stanovnika ostane za 6,5 odsto ispod prognoza prije pandemije do 2022. godine. U izvještaju je naglašeno da će glavni preduslov za rast u regionu biti vraćanje povjerenja potrošača i kompanija usljed slabljenja pandemije i smanjene političke nestabilnosti. Zemlje Zapadnog Balkana suočene su u ovoj godini sa smanjenim broja zaraženih virusom korona, u svim zemljama već započeta kampanja vakcinisanja. www.bankar.me, posjećeno 1.4.2021.

25 https://ec.europa.eu/info/publications/roadmap-more-united-stronger-and-more-democratic-union_hr, pristupljeno 19.3.2021

26 World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644> License: CC BY 3.0 IGO. <http://hdl.handle.net/10986/34644>

prihoda od turizma, zaposlenosti i nadnica, pad potrošnje u Crnoj Gori iznositi 9,7%, a u Albaniji 5,2%, u 2020. godini, ali ostvareni su veći procenti.

Nagli pad privatnih investicija uzrokovao je rast neizvjesnosti i doprinio recesiji. U zemljama regiona ZB-6, zbog ograničenog fiskalnog kapaciteta, prisutna su kašnjenja u završetku projekata, Javna ulaganja u putnu infrastrukturu doprinijela ekonomskom rastu u Sjevernoj Makedoniji, ali niži neto iznos direktnih stranih investicija (DSI), umanjio je taj efekat. Niži neto izvoza omeo je ekonomsku aktivnost u Albaniji, Sjevernoj Makedoniji i Kosovu. U Albaniji pad u turizmu i preradi tekstila u 2020. godini, uticali su na pad ukupnog izvoza za 37%. Pad izvoza u Sjevernoj Makedoniji od 10,5% uzrokovan je prvenstveno zbog smanjenja proizvodnje od strane preduzeća u stranom vlasništvu.

Ozbiljna smanjenja u uslugama, povećavala su recesiju u regionu. Ekonomska aktivnost opala je u većini sektora, prvenstveno usluge, naglo su opale. U Srbiji vrijednost usluga opala je za 6,6 % u odnosu na 2019. godinu. Ključni pokretači ekonomskog rasta u Sjevernoj Makedoniji posljednjih godina, trgovina, turizam i transport, pali su za 12,3% u odnosu na 2019. godinu. Proizvodnja je takođe pogođena u svih šest zemalja regiona ZB-6, ali najozbiljnije u Sjevernoj Makedoniji, gdje je pala za 16,1%, u odnosu na 2019. godinu²⁷.

4.2. Pandemija Covid -19 izazvala je poremećeje na tržištu rada.

Nagli pad ekonomske aktivnosti izazvan COVID-19 pogodio je i tržište rada. Ograničenje ekonomske aktivnosti i mobilnosti, na zapadnom Balkanu i šire u Evropi, utjecale su na preduzeća i njihovu radnu snagu, na načine bez presedana. Neki

²⁷ World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644> License: CC BY 3.0 IGO. <http://hdl.handle.net/10986/34644>

su privredni sektori morali biti ugašeni, lanci snadbijevanja su bili ograničeni, putovanja su zabranjena. Širom svijeta, EU, pa i zemalja regiona ZB-6, gubici su ugrozili poslovanje preduzeća, i njihovu poslovnu likvidnost i solventnost. Najviše su pogođena mala i srednja preduzeća (MSP). Od aprila 2020, sve zemlje regiona ZB-6 donijele su svoje programe, za podsticanje preduzeća da očuvaju poslovanje. Pored mjera zdravstvene zaštite, poreskih olakšica, subvencionisane su i kamate na neke kreditne linije i realizovane mjere socijalne pomoći. Većina zemlja se, takođe, prestrojilo da sesačuvaju radna mesta, obezbjeđujući preduzećima djelimičnu ili potpunu naknadu troškova zarada. Crna Gora, Albanija i Sjeverna Makedonija ponudile su kompanijama povoljnije uslove za turizam, ugostiteljstvo i transport²⁸.

U zemljama regiona ZB-6 donijete su mjere za subvenciju plata, odobreni su krediti za likvidnost od strane bankarskog sektora. Ponuđene su podrške za pokriće doprinosa za socijalno osiguranje. Radi stimulisanja novog zapošljavanja, Crna Gora i Kosovo, obezbjedili su subvencije za plate za novo registrovane zaposlene. Uprkos svim tim naporima, u 2020. nezaposlenost na prostoru regiona ZB-6, porasla je²⁹, i ako je oko 40% zaposlenih u privatnom sektoru (2,1 milion) bilo pokriveno subvencijama zarada. Prosječna stopa nezaposlenosti u junu 2020. bila je 15,9%, što je 0,5 posto više u odnosu na jun 2019. godine. U sjevernoj Makedoniji, uprkos vladinoj podršci za zaštitu tržišta rada, stopa nezaposlenosti je iznosila 16,7%, što je prvo njeno povećanje od 2011. Spriječena su i veća otpuštanja zaposlenih u Crnoj Gori, gdje je subvencijama zarada podržano više od 64.000 zaposlenih, što je blizu polovine

²⁸ Budućidajeciljvladabioposao l VidiRERbr.17zapadnog Balkana, „Suočavanje sa efektima COVID-19 na zapadnom Balkanu: perspektiva na nivou firme.“ <http://documents1.worldbank.org/curated/en/444031591289647448/pdf/Ekonomski-i-socijalni-utjecaj-COVID-19-privatno-Sektor.pdf>

²⁹ <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34644/153774.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

zaposlenih u privatnom sektoru. Najviše je bilo otpuštanja na prostoru regiona ZB-6 u turizmu, transportu, građevinarstvu, trgovini na veliko i malo. U Q2 2020. izgubljeno je u regionu ZB-6 blizu 139.000 radnih mjesta, polovina njih u Albaniji i Srbiji. Pored otpuštanja zaposlenih, pandemija COVID-19 je primorala preduzeća da koriste mjere, kao što su smanjenje radnog vremena, rad od kuće, radi smanjenja troškova.

Do juna 2020. godine stopa zaposlenosti već je pala. Prosjek u regiji bio je 42,6%, pad za 1,5% u odnosu na prethodnu godinu. Najveći pad zaposlenosti bio je u Crnoj Gori bio 4,3% i u Albaniji 1,9%³⁰.

4.3. Povećanje siromaštva izazvala je pandemija COVID-19

Životni standard u zemljama regiona ZB-6 zbog pandemije COVID-19 počeo je padati. Prije nego što se pojavila pandemija, početkom 2020. godine, većina zemlja regiona imala je napredak u smanjenju siromaštva i jačanju prihoda domaćinstava. Pandemija COVID-19 proces povećanja životnog standarda okrenula u suprotnom smjeru. Zaključavanje i ograničenja putovanja izazvali su neviđeni gubitak ekonomske aktivnosti u 2020. godini. Kao rezultat toga, kriza je prekinula rast zapošljavanja u svim zemljama regiona ZB-6.

Kako bi odgovorile na krizu izazvanu pandemijom COVID-19, vlade zemalja regiona preduzele su mjere za zaštitu preduzeća i domaćinstva, od posledica zaključavanja i drugih nametnutih ograničenja. Te mjere podrazumijevale su i subvencije na zarade i novčanu podršku preduzećima i domaćinstvima. Procjenjuje se da u Albaniji, Kosovu, Crnoj Gori i Srbiji, i pored preduzetih mjera, pandemija COVID-19 je uzrokovala siromaštvo kod

više od 300.000 ljudi³¹.

4.4. Suzbijanje krize COVID-19 izazvalo je povećanje fiskalnih troškova

Pandemija COVID-19 izazvala je porast fiskalnog deficita u svim zemljama regiona ZB-6. Fiskalni deficit se povećao, iz razloga jer su vlade više trošile na suzbijanju pada ekonomskog rasta, kao i zbog pada javnih prihoda. Očekivao se porast prosječnog deficita sa 1,4% BDP u 2019. na 8,0% u 2020³². Povećanje pada ekonomskog rasta u Crnoj Gori, Kosovu i Albaniji, izazvalo je povećanje deficit. Garantovani javni dug (PPG) dostići će novi maksimum u regionu ZB-6. U Sjevernoj Makedoniji pad prihoda od indirektnih poreza ublažen je donekle subvencijama za zapošljavanje. Na Kosovu, deficit se više nego utrostručio, u odnosu na godinu dana ranije, zbog dodatnih fiskalnih mjera i pada prihoda. U Albaniji fiskalni deficit je veći od regionalnog prosjeka, zbog potrebe sanacije posledica od zemljotresa. BiH je zabilježila najmanji deficit u region.

Recesija uzima veliki danak kroz smanjenje javnih prihoda. Zemlje regiona ZB-6, očekivale su da će, u prosjeku izgubiti 1,7% prihoda u odnosu na BDP, zbog smanjenja BDP-a u 2020. Osim BiH, javni prihodi u cijeloj regiji imaće pad u prosjeku više od 10% u odnosu na 2019. godinu. Brži pad javnih prihoda u odnosu na ekonomski rast, odražava asimetrični utjecaj pandemije na ekonomske aktivnosti. Ali, takođe, veliko odgađanje poreza na dohodak, uticalo je na pada javnih prihoda. Pad turizma u Crnoj Gori, Albaniji i Kosovu uticao je na pad

31 World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644> License: CC BY 3.0 IGO. <http://hdl.handle.net/10986/34644>, pristupljeno 20.3.2021.

32 World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644> License: CC BY 3.0 IGO. <http://hdl.handle.net/10986/34644>

30 World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644> License: CC BY 3.0 IGO. <http://hdl.handle.net/10986/34644>

prihoda od PDV³³.

Sve zemlje regiona morale su povećati javni dug zbog povećanja deficit. U Crnoj Gori, Albaniji i Sjevernoj Makedoniji, prognozirano je povećanje javnog duga dodatnih 10-17%, u odnosu na BDP. Prognozirano je da će porast javnog duga u Srbiji biti 7%, a u BiH 4% jer će pad rasta ekonomije, vjerovatno, prosječno iznositi iznad 3%. Kosovo koje ima ograničen pristup međunarodnom tržištu kapitala, smanjenje javnog duga u odnosu na BDP može biti zbog upotrebe vlastitih gotovinskih depozita i prihoda od privatizacije, za finansiranje dodatnog deficita. Njegov javni dug u odnosu na BDP-u povećao se za 6% (najniži u regionu). Sveukupno, očekuje se da će regionalni nivo javnog duga porasti za 9,5% 2020., dostigavši 59,9% do kraja godine, 7% više od svog istorijskog maksimuma i 30% veći nego prije Velike recesije.

Vlade regiona ZB-6 okrenule su se međunarodnom tržištu kapitala za nove potrebe za finansiranjem. U junu 2020. godine Sjeverna Makedonija je emitovala i realizovale na šest godina euroobveznice vrijedne 700 miliona eura, stopa od 3,675%, a Srbija sedmogodišnje euroobveznice vrijedne 2 milijarde eura, sa stopom 3,125%. U junu 2020 Albanija je emitovala i realizovala sedmogodišnje euroobveznice vrijedane 650 miliona eura sa stopom 3,65%. Obveznice će koristiti za refinansiranje prethodnog duga i pokriće povećanog budžetskog deficit. Crna Gora je u decembru emitovala i realizovala obveznice u iznosu od 750 miliona eura, rok otplate je 7 godina, stopa 2,90% godišnje³⁴.

U regionu ZB-6 multilateralna podrška Svjetske banke, MMF-a i EU, bila je kritična u rješavanju trenutne potrebe za finansiranje

i zatvaranje deficita. Koordinirana podrška međunarodnih finansijskih institucija (IFI) bila su presudna za zemlje ZB-6, u očuvanju održivosti duga. Podrška Svjetske banke, potkrijepljena garancijom, bila je od kritičnog značaja za Crnu Goru, u iznosu od 250 miliona eura, pod povoljnim uslovima.

4.5. Pandemija COVID-19 uticala je na finansijski sektor i spoljne neravnoteže

Epidemija COVID-19 predstavlja za finansijski sistem u regionu ZB-6, kao i svijetu, najizazovniji test od vremena Velike recesije. Banke su krizu dočekale otpornije i spremnije za održavanje likvidnosti i finansiranje realne ekonomije, nego u period globalne finansijske krize 2008. godine. Dakle, otpornost banaka omogućila je da bankarski sistem apsorbira, a ne da pojača makroekonomski šok³⁵. Naglo usporavanje ekonomskih aktivnosti i trajanje duže nego što se očekivalo, izaziva neizvjesnost.³⁶

U svjetskoj trgovini nastali su poremećaji koje je izazvala pandemija COVID-19, bez presedana. Poremećaji su posebno izraženi u prvoj polovini godine, kada je trgovina robama u WTO opala za 13%. Slično kao i u drugim dijelovima svijetu, pandemija je omela trgovinske tokove i na prostoru regiona ZB-6.

³⁵ Kreatori ekonomske i finansijske politike su takođe odgovorili akcijom neusporedivih razmjera kako bi se osiguralo da finansijski sistem, posrednici, tržišta i infrastruktura, podnesu šokove, kako bi mogao pružiti kredite i finansijske usluge domaćinstvima i preduzećima i tako podržati oporavak ekonomije.

³⁶ Od juna 2020. adekvatnost kapitala banaka je u prosjeku iznosila 18,7%, daleko iznad regulatornog minimuma. Nivo prosječne likvidnosti u ukupnoj aktivni je 27,1%, nešto niže nego prije godinu dana kada je bio 27,9%. Profitabilnost banaka je znatno opala. U poređenju sa 1,7% godinu ranije, profitabilnost mjerena prinosom na imovinu pala je na 1,2%. Najveći pad zabilježila je Crna Gora (50 posto), a slijedi BiH (44%) (www.worldbank.2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World Bank.https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644 License: CC BY 3.0 IGO).
© World Bank.https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644 License: CC BY 3.0 IGO).
http://hdl.handle.net/10986/34644

³³ <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34644/153774.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

³⁴ World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World Bank.https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644 License: CC BY 3.0 IGO. http://hdl.handle.net/10986/34644, pristupljeno 25.3.2021.

5. ZAKLJUČCI

1. Najrazvijenije ekonomije svijeta zabilježile su visoke procenete recesije zbog pandemije COVID-19. Duboka recesija prisutna je u ekonomijama zemalja regiona ZB-6. Pored visokog pada BDP, prisutan je rast nezaposlenosti, porast siromaštva i iscrpljujuća borba za zaštitu zdravlja stanovništva. Od strane Svjetske banke prognozirani su pad BDP 4,8% u regionu ZB-6, u 2020. godini. Predviđen je pad ekonomije za Crnu Goru 12,4%, Kosovo 8,8%, Albaniju 8,4%, Sjevernu Makedoniju 4,1%, BiH 3,2% i Srbiju 3%.³⁷

2. Implikacije pandemije COVID-19 na ekonomije ZB-6 bile su mnogo ekstremnije u Q3 i Q4, nego u Q2 2020. godine. Pristupilo se primjeni niza mjera na suzbijanju posledica pandemije po zdravlje stanovništva. Mjere koje su se primjenjivale odnosile su se na ograničenja međunarodnih putovanja, ograničenja ulaganja i ograničenja internih putovanja. Ekonomске posledice pandemije COVID-19 tokom 2020. godine bile su bile su lošije od svih prognoza, uz prisutnu neizvjesnost.

3. Ekonomije Albanije, Crne Gore i Kosova izgubili su većinu prihoda od najzastupljenije ekonomske djelatnosti, turizma. Za Crnu Goru gubitak se procjenjuje na 75% prihoda od turizma, u odnosu na 2019. godinu. Kombinacija domaćih ograničenja i zabrane putovanja, poremetile su snadbijevanje putem robnih lanaca. Pad uvoza repromaterijala koji se koristi za proizvodnju na Kosovu od 11% do jula 2020. godine, ilustruje ozbiljnost utjecaja pandemije na proizvodne djelatnosti. U Sjevernoj Makedoniji, smanjenje tražnje i poremećaji u lancima snadbijevanja, bilo je gore nego što se očekivalo.

4. Prije pojave pandemije COVID-19, kada je u pitanju ekonomski razvoj, regionalne ekonomije su se suočavale sa mnogim strukturalnim slabostima, a posebno kritičan segment predstavljala je slaba konkurentnost.

³⁷ Konačni podaci o ostvarenim procentima recesije za ZB-6 nijesu još objavljeni.

Od pada Berlinskog zida 1989. godine i ulaska socijalističkih ekonomija u proces tranzicije, donijete su brojne strategije koje se odnose na proces tranzicije pridruživanja zemalja regiona ZB-6 EU. U tridesetogodišnjem procesu tranzicije zemaljele regiona ZB-6 nису postigle očekivani efekat u procesu pridruživanja regiona EU.

5. Samit u Berlinu (Berlinski proces), kao i kasnije održani samiti (Beč, Pariz, Trst, Sofija), snažno je pokrenuo inicijativu regionalnog ekonomskog prostora regiona ZB-6 (REA), kako bi se pomoglo u svladavanju prepreka koje prate procese tranzicije i pridruživanja EU. Ocjenjeno je da će to puno ojačati trgovinu, investicije i mobilnost unutar regiona³⁸.

6. Strategije EU nijesu dale očekivane efekte, vidljivo je iz dosada postignutih rezultata u procesu tranzicije i pridruživanju EU zemalja regiona ZB-6. Vidljivo je da su potrebni i regionalni napor i funkcionisanje REA-a jednako važni i za proces tranzicije i proces pristupanja EU. Stoga EU ne samo da verbalno treba podržava formiranje REA, već da bude spremna i da pruži finansijsku podršku tokom sprovođenja tih procesa³⁹.

7. Povećanje povezanosti između regiona ZB-6 i EU-a i dalje ostaje jedan od prioriteta svih novih dokumenata EU (Sofija) za zemlje regiona ZB-6. To podrazumijeva, pored ostalog i jačanje povezivanja u oblasti energetike i transporta i unapređenje infrastrukture.

9. Region ZB-6 danas je u stanju usporeog provođenja procesa tranzicije, sporog prelaska na razvijenu tržišnu ekonomiju, sporu izgradnju demokratskih društava, što u konačnici rezultira sporim procesom pridruživanja EU. Pandemija COVID-19

³⁸ Osim nekih sporadičnih poticaja, Regionalni ekonomski prostor (REA) doslovno je uveden tokom samita u Trstu 2017. godine, u okviru Berlinskog procesa, <https://europeanwesternbalkans.com/2018/10/24/regional-economic-area-conceptualization-implementation/pristupljeno> 1.4.2021.

³⁹ <https://europeanwesternbalkans.com/2018/10/24/regional-economic-area-conceptualization-implementation/>, pristupljeno 3.4.2021.

dotatno je usporila ove procese i dovela zemlje regiona ZB-6 u vrlo težak položaj, kada je u pitanju njihova dalja perspektiva⁴⁰. 10. Zbog nastale nepovoljne situacije izazvane pandemijom COVID-19, zemlje regiona ZB-6 trebaju da iskoriste Investicioni plan EU za region ZB-6⁴¹, donijet u oktobru 2020. godine. Planirana sredstva koristiti za razvoj na osnovama četvrte tehnološke revolucije - digitalna revolucija. Početak realizacije IT potencijala u regionu ZB-6 podrazumeva eliminisanje regionalnih roaming tarifa, jedinstveni pristup digitalnoj bezbednosti i zaštiti podataka, promovisanje digitalnih znanja i pristupačnije korišćenje brze širokopojasne internet mreže⁴².

11. Sveobuhvatan pristup regionalnoj integraciji neophodan je u cilju olakšanja transfera znanja i tehnologija, što je od ključne važnosti, za održiv ekonomski rast i zajednički prosperitet. Povezanost zemalja regiona ZB-6 preko trgovine, SDI, telekomunikacija i transporta, bitan je uslov daljeg napretka zemalja regiona ZB-6. Internet i efikasne saobraćajne veze, neophodne su za unapređenje izvoza roba i usluga, e-trgovanje.

12. Ekonomske integracije u regionu ZB-6 mogu biti ključni faktor za postizanje višeg životnog standarda. Prihod per capita je i dalje samo 28% nemačkih prihoda. Uz

40 Ipak da nije sve crno: kriza COVID-19 dovela je do trajnih promjena u potrošnji i preferencijama, ubrzanju novih globalnih trendova kao što je: automatizacija, e-trgovina, rad kod kuće, elektronski načini komunikacije, kojem se privatni sektor mora prilagoditi.

41 <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/arhiva-vesti/291/2020/10/07/eu-spremila-ekonomski-i-investicioni-plan-za-zapadni-balkan-od-devet-milijardi-evra.html>, pristupljeno 2.4.2021.

42 Na Kosovu, startup Žirafa predstavlja inspirativan primjer. Ova kompanija razvila je pretraživač za albanski jezik. Koristeći njihov uspeh za prikupljanje sredstava u Silikonskoj dolini, posao je proširen dodavanjem online sadržaja, kao što su digitalizovani red vožnje autobusa, video streaming i online kupovina, koji se danas koriste u Albaniji, na Kosovu i u Makedoniji. Region je privukao i neke velike igrače, kao što je Microsoft, koji je za lokaciju jednog od svojih pet globalnih razvojnih centara izabrao Srbiju, što je od tada u velikoj meri stimulisalo startup okruženje.

stopu rasta prije pandemije COVID-19 bilo je potrebno pedeset godina kako bi region ZB-6 stigao životni standard Nemačke.

13. Potrebne su nove strukturne reforme na prostoru regiona ZB-6, što pored ostalog, podrazumijeva prevazilaženje malih i fragmentisanih nacionalnih tržišta. Zajedničkom vizijom zemlje regiona ZB-6, trebaju osigurati makroekonomsku stabilnost, provođenje strukturnih reformi i jačanje integracija u EU i tako ubrzati proces tranzicije i pridruživanja EU, povećati ekonomski rast i unaprediti životni standard stanovništva.

LITERATURA

- [1] Arsić Miloško: Uticaj pandemije na spoljnu trgovinu i strane direktne investicije u svetu u 2020. godini. <https://fren.org.rs/wp-content/uploads/2021/03/Osvrt-2-Uticaj-pandemije-na-spoljnu-trgovinu-i-strane-direktne-investicije-u-svetu-u-2020.-godini.pdf>, pristupljeno 1.4.2021.
- [2] Bartlett, W. (2008). Europe's troubled region: Economic development, institutional reform and social welfare in the Western Balkans. London: Routledge. [Crossref], [Google Scholar], pristupljeno 15.3.2021.
- [3] Bartlett, W. (2013). Structural unemployment in the Western Balkans: Challenges for skills anticipation and matching policies. *European Planning Studies*, 21(6), 890–908, doi: 10.1080/09654313.2012.722933. [Taylor & Francis Online], [Web of Science®], [Google Scholar], pristupljeno 16.3.2021.
- [4] Campos, N. F., & Kinoshita, Y. (2008). Foreign Direct Investment and structural reforms: Panel Evidence from Eastern Europe and Latin America. *IMF Working Papers*, WP/07/190. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2008/strureform/pdf/foreign.pdf> [Google Scholar], pristupljeno 19.3.2021.

- [5] Central bank of Bosnia and Herzegovina. (2015). Statistics web portal (Panorama Necto). Foreign direct investments in Bosnia and Herzegovina. Retrieved from http://statistics.cbbh.ba:4444/Panorama/novaview/SimpleLogin_bs.aspx [Google Scholar], pristupljeno 20.3.2021.
- [6] Central Bank of Montenegro. (2015). Balance of payments of Montenegro in accordance with BPM5 & BPM6. Retrieved from http://www.cbcg.org/index.php?mn1=statistika&mn2=ekonomski_odnosi_sa_inostranstvom&mn3=platni_bilans [Google Scholar], pristupljeno 18.3.2021.
- [7] COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS An Economic and Investment Plan for the Western Balkans {SWD(2020) 223 final}, EUROPEAN COMMISSION Brussels, 6.10.2020 COM(2020) 641 final https://ec.europa.eu/info/index_sl, pristupljeno 22.3.2021.
- [8] ESPON. (2006). Data and indicators of Western Balkans, Final Report, Retrieved from ESPON 2006 Programme official web site: https://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Events/01.ESPON2006/ECPTransnationalSeminars/WesternBalkans/WesternBalkans_FR_01-09-2006.pdf [Google Scholar], pristupljeno 18.3.2021.
- [9] European Commission. (2015). European Commission, neighbourhood, enlargement. Retrieved from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/node_en [Google Scholar], pristupljeno 19.3.2021.
- [10] EUROPEAN COMMISSION Strasbourg, 6.2.2018 COM(2018) 65 final COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans https://ec.europa.eu/info/index_sl, pristupljeno 13.3.2021.
- [11] Čaušević Fikret (2020) Ekonomske perspektive Bosne i Hercegovine tokom globalne korona krize, Međunarodni forum Bosna <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=930004>, pristupljeno 15.3.2021.
- [12] Dašić Boban, Trklja Radmila: Pad priliva stranih direktnih investicija uslovljen pandemijom COVID-19, Politics / Political Sciences, Economy, National Economy, ALFA BK UNIVERZITET, Beograd, www.gdn.rs, pristupljeno 15.2.2021.
- [13] Domazet, A. (2016). Foreign direct investment in Bosnia and Herzegovina: From the delusions of neoliberalism to drivers of economic growth. Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina. Conference proceedings: The Dayton Peace Agreement and the future of Bosnia and Herzegovina, 7, 126–145. Retrieved from: http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/ODN/07_osebna_izdanja_CLXVI%20_7/07_osebna_izdanja_CLXVI%20_7.pdf [Google Scholar], pristupljeno 28.3.2021.
- [14] Đukanović Dragan, Đorđević Branislav (2020): „Mali Šengen” – koncept, implementacija i kontroverze, UDK: 339.92(497)Bibliid: 0025-8555, 72(2020), Vol. LXXII, br. 3, str. 595–618, DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2003595D>, pristupljeno 29.3.2021.
- [15] Hodžić Kadrija, Izudin Kešetović (2020): Vrijeme korona ekonomije u Bosni i Hercegovini (Time of Corona Economy in Bosnia and Herzegovina), National Economy, Governance, Economic policy, Health and medicine

- and law, Economic development, Globalization, Međunarodni forum Bosna, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=930005>, pristupljeno 2.4.2021.
- [16] Jevčák, A., Setzer, R., & Suardi, M. (2010). Determinants of capital flows to the New EU member states before and during the financial crisis. European Commission: Economic Papers, No. 425. doi: 10.2765/44034. Retrieved from: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2010/pdf/ecp425_en.pdf [Crossref], [Google Scholar]
- [17] Kersan-Škabić, I. (2013). Institutional development as a determinant of FDI attractiveness in Southeast Europe. Društvena istraživanja, 22(2), 215–235. Retrieved from: <http://www.pilar.hr/drustvena-istrazivanja/index.php/drustvena-istrazivanja/article/view/423/155> [Crossref], [Web of Science®], [Google Scholar], pristupljeno 18.3.2021.
- [18] Kalač Halil (2018): Novi međunarodni finansijski sistem: prilog za novu ekonomsku teoriju, https://scholar.google.com/citations?user=sh8l5aYAAAAJ&hl=sr&oi=sra#d=gs_md_cita-d&u=%2Fcitations%3Fview_op%3Dview_citation%26hl%3Dsr%26user%3Dsh8l5aYAAAAJ%26citation_for_view%3Dsh8l5aYAAAAJ%3A2osOgNQ5qMEC%26tzom%3D-120, prisupljeno 29.3.2021. [Google Scholar] <https://scholar.google.com/citations?user=sh8l5aYAAAAJ&hl=sr&oi=sra#>
- [19] Kalač Halil (2017): Partnersko bankarstvo: prilog za novu ekonomsku teoriju, https://scholar.google.com/citations?user=sh8l5aYAAAAJ&hl=sr&oi=sra#d=gs_md_cita-d&u=%2Fcitations%3Fview_op%3Dview_citation%26hl%3Dsr%26user%3Dsh8l5aYAAAAJ%26citation_for_view%3Dsh8l5aYAAAAJ%3A9yKSN-GCB0IC%26tzom%3D-120, pristupljeno 15.3.2021.
- [20] Marjanović, Darko and Đukić, Mihajlo (2020) Ekonomske mere za ublažavanje posledica COVID-19. In: Black swan in the world economy 2020. Institut ekonomskih nauka, Beograd, pp. 91-105. ISBN 978-86-89465-54-9, <https://www.library.ien.bg.ac.rs/index.php/monog/a>, pristupljeno 25.3.2021.
- [21] Martin Vesna (2020): Odgovor monetarne i fiskalne politike na COVID 19 u Srbiji, Bankarstvo, 2020, vol. 49, br. 2. Beograd. <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2020/1451-43542002070M.pdf>, pristupljeno 2.4.2021.
- [22] Maja Ivanović, Nina Vujanović, Milica Kilibarda, Ana Vlahović (2021) ANALIZA UTICAJA PANDEMIJE COVID-19 NA EKONOMIJU I BANKARSKI SISTEM CRNE GORE, CBCG, 2021, Podgorica https://www.cbcbg.me/slike_i_fajlovi/fajlovi/fajlovi_publikacije/radne_studije/analiza_uticaja_covid-19_na_ekon_i_bank_sistem_cg.pdf, pristupljeno 3.4.2021. <https://scholar.google.com/citations?user=r=sh8l5aYAAAAJ&hl=sr&oi=sra#>
- [23] Mehic, E., S. Silajdzic, & V. Babic-Hodovic. (2013). The impact of FDI on economic growth: Some evidence from Southeast Europe. Emerging Markets Finance and Trade, 49, 5–20. doi:10.2753/REE1540-496X4901S101. [Taylor & Francis Online], [Web of Science®], [Google Scholar], pristupljeno 20.3.2021.
- [24] NALED (2020) Uporedna analiza mera za podršku privredi i očuvanje radnih mesta, (Google Sholar), https://www.naled.rs/htdocs/Files/05046/COVID19-Odgovor_Evropu-uporedna-analiza.pdf, pristupljeno 29.3.2021.
- [25] Pavlović Aleksandra, Andrea Ivanišević... (2020) UTICAJ COVID-19 I ON-LINE UČENJA NA VISOKO OBRAZOVANJE U SRBIJI, XXVII Skup TRENDOVI RAZVOJA: "ON-LINE NASTAVA NA UNIVERZITETIMA",

- Novi Sad, 15 - 18. 02. 2021. https://www.researchgate.net/profile/Aleksandra-Pavlovic5/publication/349287862_Uticaj_Covid-19_i_on-line_ucenja_na_visoko_obrazovanje_u_Srbiji/links/6027ee654585158939a23838/Uticaj-Covid-19-i-on-line-ucenja-na-visoko-obrazovanje-u-Srbiji.pdf, pristupljeno 27.3.2021.
- [26] Economic development of the Western Balkans and European Union investments, Pages 1539-1556 | Received 27 Jul 2017, Accepted 11 May 2018, Published online: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1498009>, pristupljeno 15.3.2021.
- [27] Rovčanin Adnan, Medanović Ivana (2020): EKONOMSKA KRIZA IZAZVZNA PANDEMIJOM COVID 19: DALI JE, LIJEK' OD COVID 19 SMATONOSNIJI OD SAMOG VIRUSA?, Business Consultant / Poslovni Konsultant, okt 2020, Vol. 12 Issue 99, p13-22. 10p. <https://web.b.ebscohost.com/abstract?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=crawler&jrnl=19865538&AN=147005258&h=XZ5QB%2fmV6ApA5Yu5ERXTsG0yhV4VhKm%2f%2fK3ahltf5%2fm8w8C0aGKKqVHa3qpHT7Z%2bhHe8CIdyz5AhChJQQWApLA%3d%3d&crl=c&resultNs=AdminWebAuth&resultLocal=ErrCrlNotAuth&crlhashurl=login.aspx%3fdirect%3dtrue%26profile%3de>, pristupljeno 23.3.2021. Google Scholar.
- [28] Svjetska banka: Objavljene nove bilješke o uticaju COVID-19 na Zapadni Balkan, www.worldbank.org/eca/wbrer, 26.3.2021.
- [29] Uvalić Milica, Cvijanović Vladimir (2018): Towards A Sustainable Economic Growth and Development in the Western Balkans, SOE- sudosteupora, FRIEDRICH EBERT STIFRUNG, Zagreb <https://www.slobodnaevropa.org/a/31001869.html>, pristupljeno 23.2.2021.
- [30] Tintin, C. (2013). The determinants of foreign direct investment inflows in the Central and Eastern European Countries: The importance of institutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 46, 287–298. doi:10.1016/j.postcomstud.2013.03.006 [Crossref], [Web of Science *], [Google Scholar], pristupljeno 12.3.2021.
- [31] World Bank (2020) "FDI Watch – Quarterly Reports", Washington, DC
- [32] World Bank (2021) "Global Economic Prospects", Washington, DC
- [33] <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/svjetska-banka-objavljene-nove-bilje%C5%A1ke-o-uticaju-covid-19-na-zapadni-balkan/1866185->, pristupljeno 30.1.2021.
- [34] <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/arhivavesti/291/2020/10/07/eu-spremila-ekonomski-i-investicioni-plan-za-zapadni-balkan-od-devet-milijardi-evra.html>-, pristupljeno 23.2.2021.
- [35] <https://www.dw.com/bs/paket-nedovoljan-za-preokret-na-zapadnom-balkanu/a-55189188>, pristupljeno 23.2.2021.
- [36] World Bank Grup: www.worldbank.org, pristupljeno 10.3.2021.
- [37] <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1331677X.2018.1498009>, pristupljeno 11.2.2021.
- [38] World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report No.18, Fall 2020 : An Uncertain Recovery. World Bank, Washington, DC. © World bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34644> License: CC BY 3.0 IGO. <http://hdl.handle.net/10986/34644>, pristupljeno 1.3.2021.
- [39] <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34644/153774.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, pristupljeno 10.3.2021.
- [40] World Bank: Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj br. 14, www.worldbank.org/eca/wbrer/, pristupljeno

- 15.3.2021.
- [41] World Bank. (2016). World development indicators. Topic: Economy & Growth, Infrastructure, Labour, Trade. Retrieved from <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> [Google Scholar], pristupljeno 19.3.2021.